

Отримана 15.04.2025

Прорецензована: 05.05.2025

Прийнята до друку: 23.05.2025

Електронна адреса: 2011satimo@gmail.com

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-28-26-32>

Тимофєєв О. «Інструменти конвівельності» Івана Ілліча: понятійний контекст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2025. № 28. С. 26–32.

УДК 1(091):177

Олександр Тимофєєв**«ІНСТРУМЕНТИ КОНВІВЕЛЬНОСТІ» ІВАНА ІЛЛІЧА: ПОНЯТІЙНИЙ КОНТЕКСТ**

Стаття присвячена розгляду концептуальних понять книги «Tools for Conviviality» (1973) Івана Ілліча – філософа, історика, відомого радикального критика сучасних соціальних інститутів. У цій книзі у вигляді політичного маніфесту Іван Ілліч пропонує своє бачення майбутнього суспільства, заснованого на спільному та відповідальному використанні інструментів. Концепція інструментів конвівельності Ілліча спирається на ряд центральних понять, які мають багато конотацій: конвівельність (conviviality), інструменти, засоби, або знаряддя (tools), криза (krisis), сувора дружба (austerity), радісне спілкування у спільній взаємодії (eutrapelia). У цьому зв'язку метою статті є розкриття сутності філософських ідей Івана Ілліча щодо інструментів конвівельності через експлікацію основних термінів та понять з його книги. Визначено, що центральна проблема, що піднімається Іллічем в «Tools for Conviviality» – це взаємозв'язок між прогресом у науковій чи технологічній формі та роллю людини. Промисловий розвиток, за думкою Ілліча, відбувся за рахунок здатності людини спілкуватися з собою та іншими, що призвело до руйнування структури спільноти. Перетнувши межу певної інтенсивності, сучасні інструменти та технології все частіше перетворюються на маніпулятивні, коли інструменти самі починають маніпулювати людьми. Отже, майбутній спільноті необхідні такі конвівельні інструменти, які дозволять людям формувати власне середовище – під терміном «інструменти» Ілліч розуміє як фізичні пристрої, так і умонастрої, технології, наукові розробки, соціальні інститути тощо. У свою чергу, конвівельність – складний термін з багатьма конотаціями, якій можна перекласти як «доброзичливість у взаємодії, що підпорядкована спільній етичній меті». Запобігти перетворенню доброзичливих інструментів на маніпулятивні можна через запровадження обмежень, які визначаються термінами austerity – відповідальним використанням та eutrapelia – радісним духом співпраці у спільноті турботи, добросусідства, навчання та спілкування. Звичайно, такий підхід залишається актуальним та бажаним, але важко сказати, чи це критична утопія, чи посткризове вікно в наше майбутнє.

Ключові слова: інструменти конвівельності, криза, доброзичливість, відповідальність, майбутнє суспільство.

Oleksandr Tymofieiev**“TOOLS FOR CONVIVIALITY” OF IVAN ILLICH: THE CONCEPTUAL CONTEXT**

The article is devoted to the basic concepts of the book “Tools for Conviviality” (1973) by Ivan Illich, a philosopher, historian, and a well-known radical critic of modern social institutions. In this book, in the form of a political manifesto, Ivan Illich offers his vision of a future society based on the joint and responsible use of tools. Illich's concept of tools of conviviality is based on a number of central concepts that have many connotations: conviviality, tools, crisis, austerity, eutrapelia. In this regard, the purpose of the article is to reveal the essence of Ivan Illich's philosophical ideas on the tools of conviviality through the explication of the main terms and concepts from his book. It is determined that the central problem raised by Illich in “Tools for Conviviality” is the relationship between progress in scientific or technological form and the role of man. Industrial development, according to Illich, occurred at the expense of a person's ability to communicate with himself and others, which led to the destruction of the community structure. Having crossed the line of a certain intensity, industrial tools and technologies in the modern world are increasingly turning into manipulative ones, i.e., the tools themselves begin to manipulate people. Therefore, the future community needs such convivial tools that will allow people to shape their own environment – by the term “tools” Illich means both physical devices and mindsets, technologies, scientific developments, social institutions, etc. Conviviality, in turn, is a complex term with many connotations, which can be translated as “benevolence in interaction that is subordinated to a common ethical goal”. It is possible to prevent benevolent tools from turning into manipulative ones by introducing restrictions defined by the terms austerity – responsible use – and eutrapelia – a joyful spirit of cooperation in a community of care, good neighborliness, learning, and communication. Of course, this approach remains relevant and desirable, but it is difficult to say whether it is a critical utopia or a post-crisis window into our future.

Keywords: tools for conviviality, crisis, benevolence, responsibility, future society.

Вступ. У 1973 році Іван Ілліч, філософ, історик, радикальний мислитель, педагог, католицький священник і професор Університету штату Пенсильванія, опублікував свій знаменитий текст «Tools for Conviviality» [12]. У цій невеликій, схожій на маніфест книзі він стверджував, що людям потрібно взяти під контроль інструменти та процеси виробництва, що формують їхнє життя. За думкою Ілліча, здатність людей брати участь у цих процесах дозволить їм жити більш змістовним життям. Критика Іллічем індустріального суспільства була заснована на його переконанні, що розвиток механічного, масового та промислового виробництва позбавив людину вільного використання своїх природних здібностей, адже індустріальний розвиток відбувся за рахунок здатності людини спілкуватися з собою та іншими, що призвело до руйнування структури спільноти. Ілліч наполягав, що людям потрібна не просто здатність *здобувати* речі, їм також потрібна здатність *створювати* речі, які їх безпосередньо оточують. Впливаючи на інструменти та процеси виробництва, люди таким чином мали би змогу формувати об'єкти, технології та системи відповідно до своїх смаків і потреб та, зрештою, використовувати їх, щоб піклуватися про інших. Зазначимо, що у своїй книзі Іван Ілліч використовує низку концептуальних понять, що потребують пояснення. Наприклад такі терміни як «конвівельність», «інструменти», «криза» та інші. Тому видається методологічно виправданим показати оригінальність ідей Івана Ілліча щодо майбутньої спільноти, заснованої на спільному використанні інструментів, через аналіз понятійної складової його твору.

Аналіз наукових публікацій. До концепції інструментів конвівельності Івана Ілліча звертались багато закордонних дослідників. Зокрема, з наукових розвідок останніх років можна назвати статтю М. Робінсона (M.R. Robinson), присвячену спільному життю у різних суспільствах зі збірки «Конвівельність у контексті релігійного плюралізму: міждисциплінарні дослідження» (2025); роботи А. Петричекса (A.H. Petriceks), який розглядає концепцію Ілліча в контексті проблематики охорони здоров'я у ХХІ ст., а також паліативної допомоги; статтю К. Франзато (C. Franzato), де автор звертається до концепції інструментів Ілліча в контексті еволюції дизайну; статтю А. Кутісхата (A. Qutieshat), де розглядається інституалізація цінностей у вищій освіті через призму теорій Івана Ілліча. Наукові роботи українських авторів присвячені переважно педагогічним ідеям Івана Ілліча, досліджень щодо концепції інструментів конвівельності бракує: можна назвати лише статтю В. Зінченка, де ця концепція згадується, знову ж таки, в загальному контексті критичної філософії освіти. Досліджень щодо філософської термінології Івана Ілліча до цього часу в Україні представлено не було.

Мета статті: розкрити сутність філософських ідей Івана Ілліча щодо інструментів конвівельності через експлікацію основних термінів та понять з його книги «Tools for Conviviality».

Основна частина. Книга «Tools for Conviviality» вийшла друком у видавництві Harper & Row у 1973 році. Як вже було зазначено, ця невеличка книжка схожа на маніфест – в ній представлена критика сучасного Івану Іллічу індустріального суспільства, а також пропозиції щодо радикальної зміни бачення «інструментів» – будь-то інструменти праці або соціальні інститути, технології чи наукові розробки. Зауважимо, що у 21-му столітті читати книжку «Tools for Conviviality» одночасно і просто, і складно. Просто тому, що мова Івана Ілліча – це мова професійного проповідника, що звертається до всіх і в той же час – до кожного (згадаємо, що до 1969 року, коли він добровільно склав із себе сан, Іван Ілліч був католицьким священником). Складно через те, що говорити про радикально інше неможливо в рамках звичайного або загальнопоширеного академічного дискурсу. У цьому зв'язку потрібно наголосити, що власний словник Ілліча спирається на ряд центральних понять, які мають багато конотацій: конвівельність (*conviviality*), інструменти, засоби, або знаряддя (*tools*), криза (*krisis*), пропорційність (*proportionality*), визначеності (*certainties*), вернакулярність (*vernacular values*), знешколення або дескулінг (*(de)schooling*) та інші. Ці терміни неможливо зрозуміти без контексту, і тому знайомство з ідеями Івана Ілліча краще починати з роз'яснення основних термінів його філософії. У нашому дослідженні ми зосередимося на концептуальних поняттях книги «Tools for Conviviality» (1973).

Conviviality (конвівельність, доброзичливість)

Складність перекладу цього терміна пов'язана з множинністю його конотацій. У більш загальному контексті *conviviality* – це здатність індивідів творчо й автономно взаємодіяти зі своїм оточенням та іншими для задоволення своїх потреб. Термін *conviviality* (який завдяки книзі Ілліча був широко прийнятий низкою академічних і соціальних рухів) в англійській мові означає «насолада святковим суспільством, урочистістю», або, у відношенні до людей, «дружелюбний (товариський) дух

або настрій» [7]. Ілліч використовує цей термін у його латинському значенні (лат. *convivere* «жити разом», де *con* – спільний; *vivi* – життя у множині), а також з конотаціями різних мов.

Як правило, цей термін у релігійно-соціально-етичному контексті відноситься до форми спільного життя, що розглядає себе як спільноту допомоги, спільноту навчання та спільноту святкування. У теологічному контексті цей термін виражає, що суть церкви полягає в тому, що вона існує з іншими та незнайомими людьми у спільноті спільного життя. Так, наприклад, німецькомовний термін *Konvivenz* походить від іспанського *convivencia* або португальського *convivência* («жити разом») і в середньовічній Іспанії стосувався мирного співіснування євреїв, християн і мусульман [16].

Відомо, що Ілліч вільно володів декількома мовами та розумів тонкощі конотацій цього терміна в різних мовах. Так, в одному зі своїх інтерв'ю з Д. Кейлі Ілліч визнав, що цей термін англійською, швидше за все, асоціюється з «п'яною веселістю» [6, р. 109]. Проте Іван Ілліч був натхненний іншим – французьким терміном *convivialité*, взятим із праці французького юриста і політика Жана Антельма Брілья-Саварена «Фізіологія смаку» («*Physiologie du goût*», 1825). У концепції Брілья-Саварена *convivialité* «передбачає задоволення від спільного життя, пошуку необхідного балансу для встановлення гарного спілкування, щирого та дружнього спілкування за столом» [8]. Крім того, на Ілліча також вплинуло популярне мексиканське розуміння цього слова, яке стосується «добросусідського обміну в районах і громадах» [9]. Відомо, що Іван Ілліч тривалий час прожив у Мексиці, де заснував у 1961 р. Центр міжкультурної документації (CIDOC) в Куернаваці. Центр пропонував мовні курси місіонерам, посланим Церквою до Латинської Америки, проте вже наприкінці 1960-х років став центром контркультури та радикального мислення. «Протягом кінця 1960-х і початку 1970-х CIDOC був частково мовною школою та частково безкоштовним університетом для інтелектуалів з усієї Америки» [13].

Ще однією, можливо найважливішою конотацією терміна *conviviality* у Івана Ілліча є християнський контекст загальної святкової трапези – трапези братолюбства. Відомо, що сам Іван Ілліч любив влаштовувати застілля зі своїми соратниками, однодумцями – можливо, таким чином він намагався об'єднати грецьку традицію філософських спільнот і дискусій на симпозіумах із християнською ідеєю присутності Христа скрізь, де «двоє або більше зібралися разом», пам'ятаючи обіцянку Бога: «Адже там, де двоє або троє з вас зберуться в ім'я Моє, там і Я посеред них» (Мт. 18:20).

Зазначимо, що в українській академічній літературі наразі відсутня усталена традиція перекладу цього терміна. Так, наприклад, В. Зінченко у своїй статті використовує лише на двох сторінках одразу декілька варіантів перекладу цього терміна та його похідних: «доброзичливий», «дружній», «інструменти святковості», «інструментарій по дружбі», «компанійські інструменти», «святкові інструменти», «святковість» [3, с. 142-143].

У нашій статті для перекладу терміна *conviviality* ми будемо використовувати слово «доброзичливий», або залишати його без перекладу, пам'ятаючи при цьому важливий для Ілліча християнський контекст святкового зібрання однодумців за спільною трапезою.

Tools (інструменти, знаряддя, засоби)

Протягом багатьох років Іван Ілліч займався аналізом впливу інструментів на суспільство. Першу книгу на цю тему, а саме «*Tools for Conviviality*» він написав, коли його запросили приєднатися до дискусій Римського клубу. Ілліч відповів: «Ні, дякую, я маю дещо важливіше. Ви стурбовані тим, що використання інструментів робить із навколишнім середовищем. Вас турбують лише матеріальні продукти та їх небажані побічні ефекти. Я одержимий ідеєю того, що інструменти, які використовуються виробниками послуг, роблять із суспільством. Дозвольте мені зараз поговорити про школи, пізніше я займуся транспортом та медициною...» [6, с. 107]. Незабаром про медицину, освіту, транспорт почали говорити як про системи, але Ілліч продовжував використовувати свою концепцію інструментів: «мені потрібно було просте слово, яке зрозумів би кожен» [6, с. 107]. Іван Ілліч досліджував вплив інструментів на суспільство та зміни, що відбуваються, коли інструменти (знаряддя, засоби) з конвівельних (доброзичливих) перетворюються на маніпулятивні.

Глибокі знання в медієвістиці дозволили Іллічу відшукати джерела концепції інструментів у середньовічному трактаті «*Дидаскаліон*» (*Epitome Dindimi*) Гуго Сен-Вікторського, де майже вперше представлена ідея сприйняття інструментів як чогось, що можна інтелектуально відокремити від рук шевців, ковалів чи підмайстрів. «Саме для того, щоб зробити мислимим містичний досвід постійної творчої діяльності Бога, люди почали міркувати про посередників, які дозволяли Богу

керувати світом. І, як наслідок, виникла ідея, що народ Божий брав участь у цій здатності створювати та використовувати інструменти. Це була блискуча ідея середньовічного філософа та богослова XII ст. Гуго Сен-Вікторського» [10].

З сучасних йому авторів Ілліч в багатьох питаннях спирається на твір Жака Елюля «Техніка, або виклик століття» (1953), а також на роботу Ернста Ф. Шумахера «Соціально-економічні проблеми, що вимагають розвитку проміжної технології» (1965), твір Льюїса Мамфорда «Міф про машину: техніка та розвиток людини» (1967) та ін.

Krisis як переломний момент

Центральна проблема, що піднімається Іллічем в «Tools for Convivality» – це взаємозв'язок між прогресом (у науковій чи технологічній формі) та роллю людини. Ілліч зазначає, що попередження людству про плоди розвитку технологій міститься вже у суперечці Вольтера та Руссо. Також він згадує проблемний зв'язок між марксизмом та «індустріальним тоталітаризмом», вираженим Радянським Союзом [12]. Ілліч говорить про те, що сучасний прометеївський етос прогресу затьмарює надію та проголошує підпорядкування, зведення людини до рівня інструмента. За думкою Ілліча, для переходу на інший рівень взаємозв'язку людини і техніки (науки, технологій, соціальних інститутів – тобто інструментів) потрібна – як це не парадоксально – криза.

Важливо зазначити, що Ілліч розуміє слово криза (*krisis*) в його первісному медичному значенні – як переломний момент, коли лікар повинен визначити – помре пацієнт чи буде жити. Саме про переломний момент, який дарує надію на нове життя, пише Ілліч в своїй книзі «Право на корисне безробіття»: «Сьогодні слово “криза” вказує на момент, коли лікарі, дипломати, банкіри та соціальні фахівці всіх мастей беруть гору, а свободи зупиняються. Країни, як і хворі, опиняються у критичному стані. Криза, грецьке слово, яке у всіх сучасних мовах означало “вибір” або “поворотний момент”, тепер означає: “Водій, вперед!” Тобто [слово криза] тепер викликає зловісну загрозу, яку, однак, можна стримати за допомогою надлишку грошей, робочої сили та методів управління. Однак «криза» не обов'язково має саме таке значення. Криза не обов'язково має на увазі безрозсудне посилення контролю. Це може означати момент вибору, момент, коли люди раптово усвідомлюють, у яких клітках вони себе замкнули, і можливість жити по-іншому. І це криза в сенсі вибору, з якою сьогодні стикається весь світ» [11, с. 19-20].

Таким чином Ілліч визнає, що перехід на інший рівень розвитку пов'язаний з кризою, але криза в його розумінні – це позитивний момент, можливість повороту к добру.

Визнання меж

Ілліч досліджував різні інструменти суспільства, включаючи фізичні пристрої, умонастрої, соціальні форми та інститути. У «Tools for Convivality» він пропонує «концепцію багатовимірного балансу людського життя, який може бути основою для оцінки ставлення людини до її інструментів» [12]. Через визнання меж використання інструментів Ілліч прагне «сформулювати тріадичний зв'язок між людьми, інструментами та новою колективністю» [12].

Чому для Ілліча так важливо визнання меж?

На початку книги він говорить про те, що існують «два водорозділи» (або дві межі) у прогресивному розвитку використання інструментів. Перший «водорозділ» пов'язаний з розвитком науки та технологій, коли інструменти (широке поняття в розумінні Ілліча, що включає і соціальні інститути: медицину, освіту, транспортні системи, енергозбереження тощо) дійсно приносили користь людству. Другий «водорозділ» (або друга межа) проходить там, де інструменти у своєму прогресивному «розвитку» перетворюються із засобів на цілі: «Інструменти, коли вони перевищують певну інтенсивність, неминуче перетворюються із засобів на цілі, стаючи контрпродуктивними та зводячи нанівець мету, для якої вони були створені» [12]. За словами Ілліча: «Спочатку нові знання застосовуються до вирішення чітко сформульованої проблеми, і наукові зразки застосовуються для врахування нової ефективності. Але на другому етапі прогрес, продемонстрований у попередньому досягненні, використовується як виправдання для експлуатації суспільства» [12]. Іван Ілліч визначає інструменти промислової продуктивності як «енергетичних рабів» і переконаний, що у світі товарів та послуг ступінь добробуту суспільства вимірюється на основі здатності індивідів домінувати над цими рабами. Але тут криється небезпека, адже «переростаючи певну інтенсивність» самі інструменти починають маніпулювати людьми. Прикладом можуть бути (невідомі ще Іллічу) сучасні соціальні

мережі, що були створені для спілкування, але перетворилися на потужний інструмент політичної маніпуляції [2, с. 21].

Так, дослідження говорять про те, що подолавши «другий водорозділ», соціальні мережі із засобів спілкування перетворилися на інструмент роз'єднання суспільства. Як зазначає з цього приводу Д. Олтрейд: «Інститут соціальних досліджень виявив, що студенти кінця 2010-х років на 40% менше відчувають емпатію, ніж студенти 1990-х... Більшість соціальних мереж, зокрема Facebook, ламають людську натуру. Інженери цих компаній застосували знання про дофамінову систему винагород нашого мозку, щоб змусити нас проводити на платформах більше часу. Наприклад, уподобайки, коментарі та поширення сприяють виділенню дофаміну в нашому мозку, тому ми робимо все, щоб діставати його якомога більше. Коли ми знаходимо публікацію у Facebook, яка нам подобається, це також сприяє виділенню дофаміну. Тому ми гортаємо стрічку доти, доки не знайдемо такий допис. На жаль, через це в декого може розвинутися цілком реальна залежність, подібна до хімічної залежності від наркотиків. Крім того, ми можемо відчувати самотність, тривогу, заздрість і навіть депресію, коли наші публікації не дістають такої уваги, якої ми хотіли б, або коли ми порівнюємо своє життя з ідеально презентованим показним життям на сторінках інших людей. 2018 року колишній президент Facebook Шон Паркер і колишній керівник Facebook Чамат Палігапітія публічно висловили жаль з приводу того, що вони створили. Палігапітія заявив, що соціальні мережі “роздирають суспільство” та “руйнують те, як воно працює”» [5, с. 140-141].

Іван Ілліч пропонує «перевернути» структуру використання інструментів. Як протилежність маніпулятивним інструментам він пропонує інструменти конвівельності (дружелюбності), де «поняття “конвівельний” було обрано як технічний термін для позначення сучасного суспільства відповідально обмежених інструментів» [12]. Конвівельність (доброзичливість) передбачає добровільні та творчі відносини між людьми, а також з їхнім оточенням. «Я вибираю термін “конвівельність”, – пише Іван Ілліч, – для позначення протилежності промислової продуктивності. Я маю на увазі автономне та творче спілкування між людьми та спілкування людей з їхнім середовищем; і це на відміну від обумовленої реакції людей на вимоги, що пред'являються до них іншими людьми та середовищем, створеним людиною. Я вважаю, що конвівельність – це індивідуальна свобода, яка реалізується в особистій взаємозалежності, і як така внутрішня етична цінність. Я вважаю, що в будь-якому суспільстві, де конвівельність знижується нижче за певний рівень, жодна кількість промислової продуктивності не може ефективно задовольнити потреби, які вона створює серед членів суспільства» [12].

Інструменти можуть бути «доброзичливими» та сприяти спілкуванню, «тією мірою, якою вони можуть бути використані ким завгодно, так часто або так рідко, як це необхідно, для досягнення мети, обраної користувачем» [12]. В якості прикладу Ілліч наводить старомодну технологію телефону-автомата: «Бюрократи не можуть визначити, що люди говорять один одному телефоном» [12]. Ще один приклад – публічна бібліотека, якою може скористатися будь-хто. Ілліч підкреслював, що в «доброзичливому» суспільстві не потрібно забороняти «маніпулятивні» технології; натомість у ньому обов'язково повинно бути місце для інструментів, що «сприяють самореалізації».

Але яким чином можна запобігти перетворенню доброзичливих інструментів на маніпулятивні? За думкою Ілліча, такими запобіжниками можуть бути обмеження, що визначаються двома термінами, *austerity* та *eutrapelia*, взятими з аристотелівсько-томістської традиції.

Austerity

Як вже було зазначено, Іван Ілліч був видатним медієвістом та чудово знав як грецьку, так і середньовічну філософсько-богословську традицію. У своєму тлумаченні інструментів Ілліч звертається до творів Арістотеля і Томи Аквінського та зазначає, що «термін *austerity* в наш час деградував, втім для Арістотеля та Аквіната стосовно людей він означав основу дружби» [12]. Дійсно, в сучасних мовах термін *austerity* зазвичай використовується в політико-економічній площині та означає політику жорсткої економії. «Ця політика, що була неодноразово впроваджена в багатьох західних країнах, переважно приносила з собою страждання економічної стагнації, але майже не призводила до очікуваних результатів відновлення зростання і процвітання» [14, с. 1].

Якщо говорити про походження цього терміна, то спочатку слово *austerity* в грецькій мові означало «сухість язика», що було синонімом сурових, аскетичних умов. Згадаємо, що поклоняючись богу Діонісу, покровителю і захиснику виноградарства й виноробства, давні греки створили культ споживання вина [4]. Також важливо згадати, що симпозіум в давній Греції – це філософські бесіди,

дискусії за спільним споживанням вина. Здається, що на такому бенкеті важко втримати «язик сухим». Використовуючи термін *austerity* в своїх працях з етики Арістотель багато уваги приділив питанню балансу, або «золотої середини», тобто того мінімального запасу матеріальних благ, що дозволяють людям жити доброчесним життям. Також слід зазначити, що в роздумах давньогрецького філософа про щастя завжди присутня діалектика між конкуруючими цінностями самодостатності (*autarcheia*) та зв'язку із суспільством.

Остання цінність найчастіше представлялася першорядним місцем дружби у доброчесному житті. Відповідно, існувало суворе почуття дружби – *austerity*, основою якої були не теплі почуття прихильності, а однодумство або *homonoia* – відданість справі. Таким чином, *austerity* як «сувора» форма дружби однієї людини з іншою – зв'язок, який полягав в їхній цілковитій відданості спільній етичній меті – могла б стати зразком для інших людей, які поділяли подібну відданість. Це може бути *austerity* товаришів, які працюють на революцію, або братів у Христі, які прагнуть тріумфу Божого царства, або представників конвільельної спільноти, які використовують інструменти для добробуту всіх.

Іван Ілліч, безумовно, знав первісне грецьке значення, що пов'язано з «сухістю язика», тобто зі смаковими відчуттями. Він визнає, що в «наш час [термін] *austerity* набув гіркої присмаку, в той час як для Арістотеля та Аквіната він означав основу дружби» [12]. Ілліч зазначає, що «у *Summa Theologica*, II, II, у 186-му питанні статті 5 Тома [Аквінський] розглядає дисципліновану та творчу грайливість. У своїй третій відповіді він визначає *austerity* як чесноту, яка не виключає всі задоволення, але лише ті, які відволікають чи руйнують особисті стосунки. Для Томи *austerity* – це додаткова частина всеосяжної чесноти, яку він називає дружбою або радістю. Це плід побоювання, що речі чи інструменти можуть швидше зруйнувати, ніж посилити *eutrapelia* (витончену грайливість) у особистих стосунках» [12].

Якщо говорити про концепцію інструментів, то для Ілліча *austerity* була б тією соціальною чеснотою, завдяки якій люди визнають і обмежують владу претендувати на знаряддя праці, як для власного задоволення, так і для служіння іншим. Таке доброзичливе обмеження спонукає суспільство захищати особисту споживчу вартість від надмірного збагачення. Використання інструментів таким чином підпорядковується спільному етичному ідеалу. Обмеження, що пропонує Ілліч, вводячи в свою концепцію термін *austerity*, спрямоване не на заборону певних інструментів, але на таке спільне їх використання, що приносить радість усім учасникам цього процесу. Для кращого розуміння такої радісної спільноти важливим є термін *eutrapelia*.

Eutrapelia

Eutrapelia – грецький термін, який має особливе значення як у класичній літературі, так і в біблійних текстах. Він перекладається як «приємність або поворот до добра» та відображає відчуття жвавості, гумору чи доброї дотепності. Цікавим також є лінгвістичне коріння цього терміна: *eutrapelia* походить від двох грецьких кореневих слів: *eu*, що означає «добро», і *trapeia*, що означає поворот або трансформацію. Це дає уявлення про те, як греки ставилися не тільки до гумору, а й до того, як добрий дух міг впливати на життя окремих людей і спільнот. Позитивний відтінок євтрапелії підкреслює радість та здатність обертати ситуації до позитивного результату.

Крім біблійних текстів, євтрапелія згадується в грецькій літературі, зокрема, в Арістотеля. Грецьке слово *eutrapelia* або тактовна дотепність, що походить від грецького «почуття гумору» (εὐτραπεία) та означає приємність у розмові, легкість і гарне почуття гумору – одна з чеснот Арістотеля, яка є «золотою серединою» між хамством (ἄγροικία) та буфонадою (βωμολοχία) (Нікомахова етика, IV.8) [1, с. 163-169]. Арістотель пов'язав *eutrapelia* з концепцією дотепності та гумору, припустивши, що гарне почуття гумору необхідне для соціальної взаємодії та особистого благополуччя. Він стверджував, що безтурботна вдача допомагає підтримувати гармонію між людьми. Тома Аквінський також розглядав *eutrapelia* в позитивному світлі, знову ж таки, віддаючи перевагу стародавньому арістотелівському уявленню про те, що вона складається з розумового відпочинку та почесної розваги [15, с. 138].

Цей філософський погляд на гумор як на щось корисне забезпечує контекст для використання його Іллічем в концепції інструментів. Євтрапелія заохочує спілкування і зв'язок між людьми. Радісні зустрічі та спільна радість використання інструментів можуть зміцнити стосунки всередині спільноти, відображаючи біблійний принцип любові та єдності. Йдеться про те, що веселий дух потрібен не тільки для розваги, а й для спільної справи, такий дух може сам слугувати інструментом для

поширення Божої любові. Так, Євангеліє закликає нас «завжди радіти в Господі» (Флп. 4:4). Цей акцент на радості відповідає якості, яку *eutrapelia* привносить у людські взаємини. Використовуючи цей термін стосовно інструментів (ще раз нагадаємо, що для Ілліча інструменти включають фізичні пристрої, умонастрої, технології, соціальні інститути тощо) Іван Ілліч говорить про необхідність зберегти радісний дух у співпраці, що сприяє досягненню спільної мети.

Висновки. Таким чином, розглянувши понятійний контекст книги Івана Ілліча «Tools for conviviality» (1973) можна сказати, що цей твір є одним із найважливіших політичних маніфестів епохи після 1968 року, що пропонує оригінальну ідею співтовариства, заснованого на спільному використанні інструментів. Інструменти конвівельності (доброзичливості) покликані сприяти індивідуальній автономії та спільній соціальній взаємодії. На відміну від промислових інструментів, які часто створюють залежність і обмежують людську творчість, інструменти доброзичливості є доступними, простими у використанні і дають людям можливість активно формувати своє середовище.

На нашу думку, концепція інструментів доброзичливості, що ґрунтується на добровільних та творчих принципах відповідального використання, залишається актуальною і в сьогоденні. Конвівельність як задоволення від спільного життя та змістовної праці у спільноті турботи, добросусідства, навчання та спілкування є важливою характеристикою суспільства. Криза, як поворотний пункт розвитку відкриває «вікно можливостей» для втілення вищеописаних принципів у реальність. Обмеження, що передбачає термін *austerity* (відповідальне використання засобів, технологій, соціальних мереж та інститутів у радісному та відкритому співіснуванні задля досягнення спільної етичної мети) не слід розуміти як обмеження свободи індивіда – навпаки, *eutrapelia*, або безпосередня грайлива радість «буття разом», саме і полягає в усвідомленні власної відповідальності та особистісної взаємозалежності всіх представників спільноти. Звичайно, такий підхід залишається актуальним і бажаним, але важко сказати, чи це критична утопія, чи посткризове вікно в наше майбутнє. Можливо, і те, і інше. А можливо, шлях від одного до іншого.

Література:

1. Арістотель. *Нікомахова етика*. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Була С. П., Свідерська О. І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Політикус*. 2020. № 4. С. 21-25. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.3>
3. Зінченко В. Неоліберальна модель глобального розвитку, критична соціальна філософія освіти і світові системні перспективи демократичної інституалізації. *Філософія освіти*. 2014. № 1 (14). С. 127-157.
4. Марту Ю. Грецькі вина – з лану і до святкового столу. *Український Інтерес*. 2024. 11 червня. URL: <https://uain.press/articles/1136163-1136163> (дата звернення 1.04.2025).
5. Олтрейд Д. Нове мислення. *Від Айнітайна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили наш світ*. Пер. з англ. І. Возняка. Харків: Віват, 2021. 368 с.
6. Cayley D. *Ivan Illich in Conversation*. Toronto: House of Anansi Press, 1992. 299 p.
7. «Conviviality». *Oxford English Dictionary*. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=conviviality&tl=true> (дата звернення 18.03.2025).
8. Corbeau J.-P. Sociabilités urbaines contemporaines et cuisines de foire. De la convivialité à la commensalité. *Diasporas. Histoire et sociétés*. 2005. № 7 (1). Pp. 147-158.
9. Esteva G. *La convivialidad y los ámbitos de comunidad: claves del mundo nuevo*. Oaxaca: El Rebozo / Palapa Editorial, 2012. URL: <https://www.critica.org.mx/Esteva2.pdf> (дата звернення 24.03.2025).
10. Ivan Illich & David Cayley, *The Rivers North of the Future: The Testament of Ivan Illich*. Toronto: Anansi, 2005. URL: <https://archive.org/details/riversnorthoffut0000illi> (дата звернення 21.03.2025).
11. Ivan Illich. *The Right to Useful Unemployment and Its Professional Enemies*. London: Marion Boyars, 1978. 95 p.
12. Ivan Illich. *Tools of Conviviality*. New York: Harper & Row, 1973. URL: <https://archive.org/details/toolsforconvivi000illi> (дата звернення 15.03.2025).
13. Madar C. The People's Priest. *The American Conservative*. 2010. Feb. 1. URL: <http://www.theamericanconservative.com/articles/the-peoples-priest/> (дата звернення 1.03.2025).
14. Schui F. *Austerity: The Great Failure*. New Haven: Yale University Press, 2014. 232 p.
15. Screech M. *Laughter at the Foot of the Cross*. Chicago: University of Chicago Press, 2015. 352 p.
16. Sundermeier T. *Konvivenz und Differenz: Studien zu einer verstehenden Missionswissenschaft*. Erlangen: Verlag der Ev.-Luth. Mission, 1995. 247 p.